
STOR

GESCHIEDENIS VAN BARON SAKENDHER,

een Javaansch verhaal, van Vertaling, Aanteekeningen en Alphabetische Woordenlijst voorzien, door A. B. COHEN STUART. Batavia, LANGE EN C°., 1850.

Sinds de studie der Javaansche taal, opzettelijk en met ernst, door Europeërs werd beoefend, zijn verschillende Javaansche werken uitgegeven, door den Hoogleeraar T. ROORDA, een, door den Heer WINTER, en een in poëzij, door den Heer WILKENS, beide laatste in het Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië, een, door den Heer GERICKE, in het XX^ste^ Deel der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap. Het was wenschelijk en te verwachten, dat ook een volgend geslacht zich zou beijveren de kennis der Javaansche Taal- en Letterkunde te bevorderen en meer algemeen te maken, vooral ook door de uitgave van Javaansche werken, tot nu toe slechts in handschrift bestaande. Die wensch en verwachting bereiken thans hare vervulling en de rei is geopend door den Heer COHEN STUART, tot Julij 1846, Student aan de Koninklijke Akademie te Delft, thans Ambtenaar 2de klasse te Soerakarta, met de uitgave van het hierboven genoemde werk.

Toen mij gevraagd werd eene aankondiging en verslag van die uitgave te leveren, nam ik die taak met genoegen op mij en bragt die met genoegen, (mogt het zijn, zoo als zulk een verdienstelijk werk, als dat van den Heer STUART, toekomt!) ten uitvoer. Ik stelde mij daarbij voor, dat ik, zoo mogelijk, den jongeren beoefenaars van Javaansche-taalkunde, waaronder ik ook mijzelven reken, bij de lezing van den *Baron Sakendher*, moest van nut zijn; hierdoor zal een gedeelte van dit verslag bestaan uit opmerkingen die ik onder het lezen maakte.

Het door den Heer STUART uitgegevene Verhaal, zoo als bijna alle Javaansche werken, in poëzij, behoort tot de voortbrengselen van den nieuw-

sten tijd: ofschoon het jaar, wanneer het is opgesteld, niet juist te bepalen is, is het uit het tijdvak nadat de Hollanders zich op Java gevestigd hadden, en daardoor, wat de taal betreft, niet zoo zeer verschillend van de tegenwoordig in gebruik zijnde spreek- en schrijftaal, of hij die eenige kennis der laatste heeft, kan het, met weinig inspanning, gemakkelijk verstaan.

Ik wil eerst voor hen, die het werk niet bezitten, een kort verslag geven van den inhoud van het verhaal, en daarna over de wijze van uitgaaf, door den Heer STUART gevolgd, spreken.

Het begint met de geschiedenis eener familie, waarvan een lid de held des verhaals is, en eindigt met de vestiging der Hollanders op Jakatra. Zeker koopman in Spanje, geheeten BARON KAWIT PAROE, woonde op het landgoed *Boekit Tarbi.* Hij was een groot en rijk koopman en had twaalf vrouwen, maar tot zijn groote spijt geene kinderen. Eindelijk kreeg hij in den droom eene ingeving, dat hij bij zekeren MINTOENÅ, die, in reuk van heiligheid, op den berg *Rahsåmålå* woonde, moest gaan om een toovermiddel tot vruchtbaarheid zijner vrouwen: hij zou vader worden van dertien zonen, waarvan één een groot held zou worden. Hij begaf zich met geschenken naar MINTOENÅ, die eigenlijk een booze geest (Boetå) was. Vroeger was hij vorst geweest van *Leboer Gångså* en had vier dochters, alle Boetå's, genaamd: KÅLÅ DJOHAR, THÅTHÅHINI, RETNÅ THÅTHÅ KOETHÅNÅ en RETNÅ SAJEMPRÅBÅ. Deze vier bestuurden het eiland *Tembini*, vanwaar SINGGOEN-KÅRÅ, ook een Boetå-vorst, door MINTOENÅ was verdreven. De laatste had een broeder, die eerste Staatsdienaar was bij zijne dochters, en op het eiland Goewå Bådrå (of Bådjrå) woonde. De koopman werd vriendelijk door MINTOENÅ ontvangen, wiens verblijf zeer schoon was, als een vorstelijk hof, maar eenzaam en stil. Hij stond den koopman zijn verzoek toe, op voorwaarde, dat hij hem tot broeder, en later een zijner kinderen tot zoon mogt aannemen; daarna gaf hij hem eene mangga, waarmede de koopman huiswaarts keerde. Hij had eene zijner vrouwen, wegens huisselijk ongenoegen, met ééne bediende bij zich, op 't achtererf opgesloten, en had haar door verloop van tijd vergeten. Zij heette DÈWI MANIKÅRÅ. De elf andere kregen elk eene snede van de mangga, en de pit werd op den mesthoop geworpen. MANIKÅRÅ had er van gehoord en stuurde hare bediende om een

stuk van de mangga, maar vergeefs. De bediende zag de pit liggen en nam die mede. MANIKÅRÅ kloof de pit af en de bediende slikte die in. Al de vrouwen werden zwanger en de elf baarden ieder een zoon, maar MANIKÅRÅ een zeeschelp en de voedster eene pit. Beide verzorgden echter hare. onnatuurlijke vrucht als ware kinderen.

De elf zonen kregen eene goede opvoeding. — Bij MANIKÅRÅ en hare voedster, was het of 's nachts haar eten gestolen en hare bloemen afgeplukt werden. Zij besloten 's nachts wakker te blijven op hare sponde, de eene met de schelp, de andere met de pit, in de armen. Weldra kwamen uit beide twee jongelingen te voorschijn: die uit de schelp zagen er aanzienlijk, de twee anderen gemeen uit: de eersten hadden ieder een zwaard. Zij riepen elkander bij de namen. Die uit de schelp heetten: BARON SOEKMOEL en BARON SAKENDHER; de anderen: BARON SOEHOELMAN en BARON SAKÈBER. De vier knapen namen het eten, maakten pret en plunderden den bloemtuin: tegen den ochtend keerden zij in hunne schuilplaatsen. De moeders besloten den volgenden nacht even zoo te handelen, maar dan de schelp en de pit te vernietigen, om de knapen bij zich te houden: zij zorgden voor lekker eten. 's Nachts toen de knapen er uit waren, braken zij de schelp en de pit, op welk geluid de knapen schrikten en er weêr in wilden, maar door hunne moeders werden opgevangen en met liefkozingen overladen. Zij hadden weinig lust in eten en slapen, en SAKENDHER volstrekt niet.

Op zekeren dag kwam MINTOENÅ bij den koopman, om den éénen zoon, dien hij als kind zou aannemen, te vorderen. De elf zonen werden hem getoond; maar hij vroeg naar de twee anderen, herinnerde den koopman aan MANIKÅRÅ en vertelde hoe ook zij twee zonen had gebaard, door de kracht der mangga. Een' bediende werd gelast SOEKMOEL en SAKENDHER te halen. MANIKÅRÅ was hierover zeer bedroefd. Maar SAKENDHER troostte haar, verklaarde zich bereid MINTOENÅ te volgen, en verzocht slechts SAKEBER en het zwaard, waarmeê hij geboren was, mede te nemen. Hij gaf SOEKMOEL een ring met een steen: als deze dof werd of wegraakte, zou dat een teeken zijn dat hem ziekte of dood was overkomen; dan moest SOEKMOEL hem trachten op te sporen. Zij gingen naar den koopman. SAKENDHER werd door MINTOENÅ gekozen en medegenomen. Onderweg doet hij een paar wonderen van sterkte en MINTOENÅ blijkt in alles

een flaauwhartig en laag mensch te zijn. Op den berg gekomen, vleit hij SAKENDHER op allerlei wijzen, en staat hem al zijne bezittingen af, maar verbiedt hem twee kamers te openen. Daarop ging hij elken dag van 's ochtends tot 's avonds uit, om, zoo hij zeide, zijne velden te bezigtigen. Op zekeren dag besloót SAKENDHER die kamers te openen. Binnen eene deur vond hij een fornuis met een grooten ketel, en achter eene tweede deur eenige hoopen menschenbeenderen. Hij sloot spoedig beide deuren, en opende de andere kamer, waarin hij SINGGOEN-KåRå vond. Deze vertelde hem, dat hij door MINTOENå was opgesloten en dat die beenderen waren van zonen van aanzienlijken, kwanswijs als kinderen aangenomen. Hij gaf SAKENDHER een tooverwater, genaamd *Reh Tåtå Darmå*, waarmeê hij die beenderen zou kunnen doen herleven tot ware menschen. Deze deed zulks en de zonen der aanzienlijken herleefden. SINGGOEN-KåRå raadde hem alles voor MINTOENå geheim te houden. Deze zou, vroeg of laat, hem trachten te dooden, door hem in den ketel met kokend water te werpen. Alles keerde tot de vorige stilte terug. MINTOENå kwam hongerig te huis en wilde SAKENDHER in den ketel werpen, maar deze ontliep hem en stak hem daarop, met zijn zwaard, dood. Daarop werden de gevangenen bevrijd, SINGGOEN-KåRå, in het bezit van de plaats gesteld en den vorstenzonen vrijheid gegeven naar hun land te gaan, op voorwaarde dat zij, op een afgesproken teeken, SAKENDHER ter hulp zouden komen.

SAKENDHER bleef bij SINGGOEN-KåRå, van wien hij allerlei toovermiddelen en geheime wetenschappen leerde. Eens droomde hij, dat hij huwde met de prinses van Spanje. SINGGOEN-KåRå, wien hij dit verhaalde, raadde hem dadelijk naar Spanje te gaan, voorspelde dat hij een groot man zou worden, maar veel moeijelijkheden zou ondervinden, en gaf hem een tooverwater mede, waardoor al, wat er meê bestreken werd, in goud veranderde. SAKEBER ging meê. Onder weg kwamen achtereenvolgends, een groote slang uit den grond, een gevleugeld paard door de lucht en een arend, bij SAKENDHER: ieder van hun zeide zijn broeder te zijn, en gelijktijdig met hem geboren en geheel tot zijne dienst bereid. Hij bestreek hen met het tooverwater en zij veranderden in goud. De slang liet hij maar weêr in den grond kruipen, tot hij haar noodig zou hebben: het paard volgde hem en de arend vloog boven hem.

De magtige vorst van Spanje had slechts één kind, eene dochter van buitengemeene schoonheid. Vele vorsten hadden naar hare hand gedongen: maar zij wilde niet trouwen, omdat zij gedroomd had te huwen met een edelman, SAKENDHER genaamd, die schoon was en heldhaftig. Zij vlood van het hof, door slechts ééne bediende verzeld, om dien SAKENDHER te zoeken.

De koning liet bekend maken, dat wie haar terug vond, hare hand en den titel van kroonprins zou verwerven. De naburige vorsten zonden boden uit, om haar te zoeken.

Zij was reeds ver van de hofplaats. In alles meende zij den geliefde te zien of te hooren: daar zag zij een geflikker in de lucht en bemerkte een grooten vogel, die langzaam kwam aangevlogen: daarop zag zij een jong en schoon edelman naderen, door een bediende vergezeld, gevolgd door een paard, overschaduwd door een gouden vogel: deze was het, van wien zij gedroomd had.

SAKENDHER, van zijn kant, zag eene vrouw onder een boom rusten. Toen zij bij elkander kwamen, herkenden zij hun droombeeld. Zij maakten zich wederzijds bekend en, na eenig gevlei, gingen ze zamen naar de hofplaats van Spanje. Zij kwamen de boden der vorsten tegen, die de prinses met geweld wilden nemen; maar SAKENDHER versloeg hen, bijgestaan door zijn paard, SEMBRANI geheeten, en zijn vogel, genaamd GAROEDHå. De vorsten, toen zij er berigt van hadden gekregen, besloten Spanje's hofplaats te vermeesteren en sloten die met hunne troepen in.

De prinses was, met haren geliefden, in de hofplaats gekomen, hetgeen algemeene vreugde verwekte. SAKENDHER bood den vorst zijne hulde aan, kreeg de prinses tot gemalin en werd tot kroonprins verheven. Hij nam op zich de vijanden te verdrijven en plaatste zich aan het hoofd van het leger, terwijl de prinses met hem ging, om het volk moed in te boezemen door hare tegenwoordigheid. Men maakte zich gereed ten strijde. De legerhoofden zouden eerst een persoonlijk gevecht houden. SAKENDHER reed eensklaps, gezeten op SEMBRANI en overschaduwd door GAROEDHå, naar 't midden van 't slagveld en daagde ieder, wie lust had, uit. De vorsten streden met hem, de een na den ander, maar bezweken allen: de overigen onderwierpen zich en zoo steeg SAKENDHER tot het toppunt van voorspoed en aanzien.

De prinsessen van *Tembini* hadden gehoord, dat haar vader door SAKENDHER gedood en zijne woonplaats door SINGGOEN-KÅRÅ ingenomen was. Zij verdubbelden hare zelfskwellingen, om spoedig genoeg bovennatuurlijke krachten te krijgen, tot bloedige wraak. Op haar gebed, kwam haar oom van *Goewå Bådjrå* bij haar, aan wien SAJEMPRÅBÅ haar voornemen bekend maakte. De drie andere zusters zeiden, SAKENDHER niet aan te durven, daar hij niet dan met list te overwinnen was. SAJEMPRÅBÅ nam het op zich en gelastte haar, met haar oom, hare hofplaats goed te bewaken, benevens een gouden pisang en een gouden rijstdief, waaraan haar leven, en een gouden katoenhekel, waaraan dat van haar volk hing. Zij veranderde zich in eene jonge, schoone vrouw en vertrok met slechts weinige bedienden. Toen zij in Spanje kwam liep ieder uit om haar te zien. Zij gaf zich uit voor eene koningsdochter uit het *Frankische* land en zeide, dat zij, om een gedwongen huwelijk te ontwijken, herwaarts kwam, dewijl zij gedroomd had te huwen met den vorst van Spanje. Deze liet haar bij zich komen, verliefde op haar en verhief haar tot de eerste zijner vrouwen. Hij gaf zich aan onafgebroken mingekoos met haar over en veronachtzaamde zijne overige vrouwen, die achthonderd (in Javaansche werken het gewone aantal) in getal waren. Van deze verdween er elken nacht ééne, heimelijk door SAJEMPRÅBÅ verslonden.

Zij was lang besluiteloos hoe zij SAKENDHER zou dooden. Eindelijk besloot zij hem alleen naar *Tembini* te doen gaan, waar hij wel door haar volk zou gedood worden. Zij hield zich zeer verdrietig en vroeg den vorst, die niet wist hoe haar te troosten, om een schoonen gouden pisang, en niet een nagemaakten, maar een levenden. De vorst gelastte SAKENDHER er een te zoeken, die, na eenige tegenwerpingen, het op zich nam. Hij besteeg SEMBRANI, met SAKEBER achterop, die met den rang van Factor en den titel *Toemenggoeng Reksâ Negårå*, het opperbewind had gekregen over alle handelaars. GAROEDHÅ overschaduwde hen en zoo ging het door de lucht naar het verblijf van SINGGOEN-KÅRÅ. Na gewone wederzijdsche groeten, meldde deze, die, ten gevolge zijner langdurige zelfskwelling, bijzonder veel wist, wie eigenlijk die SAJEMPRÅBÅ was, welke hare plannen waren en waar die pisang te vinden was; dat daarbij nog een gouden rijstdief en een gouden katoenhekel behoorden, aan welke voorwerpen het leven en de dood der ver-

schillende Boetå's van *Tembini* verbonden waren: hij moest nu vooreerst maar den pisang, van uit de lucht, zien te bemagtigen; dan zou SAJEMPRåBå om de andere dingen vragen; maar den rijstdief moest hij nimmer afgeven. SAKENDHER leerde nog eenige geheime kunsten en tooverspreuken, en vertrok, met SAKEBER, op SEMBRANI, en GAROEDHå vloog boven hem. Zij kwamen, met opzet des nachts, op *Tembini*, waar alles, door de werking van een toovermiddel, in een zeer vasten slaap was. GAROEDHå greep den pisang: SAKENDHER riep, tartende, de inwoners wakker en vloog naar huis.

De vorst van Spanje was verrukt over de wondermagt van zijn' schoonzoon; maar SAJEMPRåBå zag zich teleurgesteld. Zij begon dus weder te mokken en vroeg om een gouden rijstdief en een gouden katoenhekel. SAKENDHER werd er op uitgestuurd, besteeg, met SAKEBER, zijn paard en ook de vogel ging meê.

'sNachts boven *Tembini* gekomen, daalde de prins neder in de stad, nam behendig den rijstdief met de kooi weg en vloog heen, naar SINGGOENKåRå, op den *Rahsåmålå*. Deze deelde hem mede, dat de katoenhekel zich bevond op een groot, zuidelijk van daar gelegen, eiland, waar alle Boetå's dien bewaakten, onder bevel van een oom van SAJEMPRåBå; dat die Boetå's niet te dooden waren, zoo lang de katoenhekel niet vermeesterd was. SAKENDHER aarzelde niet den togt te ondernemen: zijn zwaard zou hen verdelgen. Toen hij te *Goewå Bådrå* kwam, waren de Boetå's op dat oogenblik voor den vorst vergaderd, die juist nadacht over de slimheid van zijne nicht. Eensklaps staat SAKENDHER voor hem en eischt, uit naam van Spanje's vorst, den katoenhekel, welken prijs men daarvoor ook vroeg. De Boetåvorst verheugde zich, dat zijn vijand hem zoo in den mond liep. Zij kregen hevigen twist. De vorst zag er verschrikkelijk uit en sprak op hoogen en onbeschoften toon; maar SAKENDHER bleef heel bedaard.

De verschrikkelijke Boetå's vielen hem aan, maar hij was onkwetsbaar; de schrijver zegt: "gelijk 't ijzer, met tin geslagen, den ontvangen schok met veêrkracht teruggeeft, zoo weerde hij met de linkerhand de op hem geworpene steenen af, dat ze, teruggeslingerd op de vijanden, henzelven in menigte doodden." SEMBRANI en GAROEDHå vochten meê. Vele Boetå's vielen, maar toch nam hun aantal toe: de gedooden herleefden bij een twee-

den slag [1]. SAKENDHER kreeg het te kwaad en steeg in de lucht, om even SINGGOEN-KÅRÅ te gaan spreken. Deze, reeds met de omstandigheden bekend, deed door zijne kracht de vroeger herleefde vorstenzonen, met hunne manschappen, bij zich komen. Zij waren juist aan 't beraadslagen, toen SAKENDHER verscheen. Men besloot dat zij tegen de Boetå's zouden trekken en SAKENDHER van uit de lucht den hekel zou grijpen. De vorstenzonen verheugden zich nu hunne dankbaarheid te kunnen toonen: hunne benden stroomden onafgebroken voort, als 't water uit eene aardkloof, en de Boetå's breidden zich over de vlakten uit, den vloed der zee gelijk. Zij streden van weêrszijden heldhaftig. SAKENDHER vloog op den hekel aan: na dien bemagtigd te hebben, kwam hij zijn' bondgenooten te hulp, en bijna al de vijanden werden gedood, de vorst zelf in tweeën gekloofd: de overigen vlugtten naar het gebergte.

SAKENDHER keerde naar Spanje en bood den vorst den hekel aan. SAJEMPRÅBÅ doorzag alles en vroeg om den rijstdief, dien SAKENDHER weigerde te geven; daarop gaf zij zich geheel aan droefheid over. SAKENDHER vermaakte zich, met den rijstdief aan een ketting op te laten en dan naar beneden te rukken, dat hij hijgend neêrviel. Tegelijk stortte de koningin bewusteloos neêr; maar zoodra SAKENDHER den vogel waschte en smeerde, kwam deze bij en SAJEMPRÅBÅ ook. Toen vertelde zij van een vreesselijk schrikbeeld, dat ze gezien had, en zeide te zullen sterven, als zij den rijstdief niet had. De vorst liet er om vragen, maar SAKENDHER weigerde. De vorst was zeer bedroefd, want gade en zoon lagen hem even na aan 't hart. De laatste deed met den vogel als te voren, met hetzelfde gevolg. SAJEMPRÅBÅ zeide, dat men hem met geweld moest afnemen: wat kwam 't er op aan, SAKENDHER te dooden? hij was toch maar een landlooper!

Op deze redenen, liet de vorst nogmaals den vogel opeischen, en verbande SAKENDHER uit het rijk. Deze onderwierp zich aan de verbanning, maar weigerde den rijstdief te geven. Hij wilde afscheid nemen van zijne echtgenoote, maar deze wilde hem volgen. Zij liet een brief op hare slaap-

---

[1] Men meent dat een *Boetå*, bij herhaling van den slag, die hem gewond of zelfs gedood heeft, terstond met de vorige krachten herleeft: men moet hun dus maar één wel toegebragten slag geven.

stede achter en vertrok met SAKENDHER, SAKEBER, SEMBRANI en GAROEDHå. De rijstdief werd hangend meêgevoerd en SAJEMPRåBå verloor haar bewustzijn. De vorst liet het verblijf zijner kinderen uitplunderen. Men vond den brief en gaf hem dien: er werd in gemeld wie SAJEMPRåBå was, en hoe zij al de overige gemalinnen had verslonden. De vorst had berouw en stoorde zich niet aan de bezwijming zijner gade. Intusschen werd de rijstdief door SAKENDHER besproeid en gevoederd, waarop de vorstin bijkwam en jammerde; maar de vorst liet haar maar praten. Zij werd hevig vergramd en hernam hare Boetå-gedaante, liep krijschend naar buiten het hof en tartte den vorst tot een gevecht. Alles raakte in opschudding. Op bevel des vorsten trok het geheele leger tegen haar uit. Men joeg haar een hagelbui van kogels op het lijf, maar zij werd niet gewond. Zij liep op de vijanden in, die haar staken en sloegen, maar zij stootte ze weg en vertrad ze onder de voeten en vocht met de vuisten, tanden en klaauwen, tot dat zij volkomen overwonnen had. De overgeblevene Spanjaarden vloden in de stad en sloten de poorten.

SAKENDHER zag dit alles en zeide tot zijne gemalin: "blijf gij hier, op GAROEDHå gezeten: ik ga den koning helpen. Houd den rijstdief in de hand en, als ik vermoeid word van 't strijden, werp hem dan op den grond." Toen SAJEMPRåBå hem op zich af zag komen, tartte zij hem ten strijde. Eerst vocht SEMBRANI tegen haar, en toen deze het onderspit delfde, kwam de prins hem te hulp en hieuw SAJEMPRåBå met zijn zwaard door midden. Zij was nog niet dood en smeekte toch geheel afgemaakt te worden. Door een tweeden slag getroffen, herstelde zij geheel en vernieuwde den aanval. Toen de prins het moeijelijk begon te krijgen, smeet zijne gemalin den rijstdief op den grond te pletter. De prins sloeg nu SAJEMPRåBå nog eens door midden, en sloeg haar geen tweede maal, waarop zij, gelijk met den rijstdief, stierf. SEMBRANI schopte, met zijn achterpoot, het lijk in zee, en de prins vloog de lucht in naar *Tembini*.

De drie prinsessen op *Tembini*, gehoord hebbende, dat hare zuster dood was, besloten zich maar over te geven met al hare schatten. Eensklaps zagen ze den glans van SAKENDHER en gingen hem te gemoet. Nadat hij zich bekend gemaakt had, daagde hij haar ten strijde. Zij antwoordden, dat ze daartoe niet in staat waren en zich, met al hare bezittingen, aan hem

overgaven; maar vooraf wilden zij hem één voorstel doen, tot tijdkorting maar, en voor de grap. SAKENDHER vroeg: "welke tijdkorting?" SAKEBER zeide, terwijl hij de vrouwen schuins aanzag: "zij willen u tot een spel- "letje noodigen, 't welk beter zoo aanstonds bij nacht te doen ware." De prinsessen waren beschaamd en SAKENDHER zeide vriendelijk: "komt, zegt "het maar." Zij stelden hem voor te dobbelen om zijn rijk tegen hare schatten. Het spel werd voor den dag gehaald: alles was prachtig. SAKENDHER verloor en zette toen zijne schatten in; maar hij verloor keer op keer. Hij zette GAROEDHÅ, SEMBRANI, zijne gemalin en eindelijk zich zelven op 't spel en verloor alles. De prinsessen sarden hem op beleefden toon. Daarop slokte KÅLÅ DJOHAR den prins en zijne gemalin in: GAROEDHÅ werd door THÅTHÅHINI, SAKEBER en SEMBRANI door THÅTHÅ KOETHÅNÅ verslonden. Daarna wisten zij een groot gedeelte van Spanje te bemagtigen en baadden zich in onvermengden voorspoed.

BARON KAWIT PAROE genoot rust en voorspoed te *Boekit Tarbi.* Zijne zonen deden de handelsreizen. SOEKMOEL, de oudere broeder van SAKENDHER, was geheel terneêrgeslagen, omdat de steen uit den ring weg was en dus zijn broeder dood moest wezen. Hij verzocht zijne moeder om het zwaard, waarmeê hij geboren was, en besloot naar het verblijf van MINTOENÅ te gaan. Toen hij die plaats naderde, kwam SINGGOEN-KÅRÅ hem al te gemoet en ontving hem vriendelijk. SOEKMOEL was inwendig ongerust, daar hij vond dat MINTOENÅ veranderd was. SINGGOEN-KÅRÅ bemerkte het, hielp hem uit de dwaling, vertelde wat er alzoo gebeurd was en hoe SAKENDHER verslonden was, en raadde hem ook naar *Tembini* te gaan om te dobbelen, maar niet te laten blijken, dat hij een broeder van SAKENDHER was: hij zeide, dat de zitplaats van KÅLÅ DJOHAR van een magneet was voorzien; hij moest aandringen om andere steenen, en, als zij opgestaan was, hare plaats innemen; dan zou zij alles verliezen en moest hij haar met zijn zwaard verslaan. Hij moest daarop hare lijken opensnijden en zou daar de verslondenen, nog ongeschonden, terugvinden; en, als hij ze besproeide met een levenswater, dat hij hem gaf, zouden ze herleven.

Op *Tembini* gekomen begaf SOEKMOEL zich, met SOEHOELMAN, die hem op zijn togt volgde, naar de speelplaats, mengde zich onder de menigte en ging bij de prinsessen zitten. Na de kennismaking, zegt hij, van haar

spel gehoord te hebben en het eens te willen zien. SOEHOELMAN mengt zich in 't gesprek, met eene zinspeling op den bijslaap. De toornige prinses wierp hem met een sirih-pruimpje, dat hij opving en in den mond nam, zeggende: "zie zoo, nu hebben wij denzelfden smaak." SOEKMOEL werd genoodigd ook eens te spelen, maar hij vroeg om andere steenen, waarin hij eindelijk zijn zin kreeg. Toen nam hij de plaats van KÅLÅ DJOHAR in, en na eenige woordenwisseling hierover, gaf deze toe. SOEKMOEL wilde zich zelven en SOEHOELMAN op 't spel zetten; maar zij zette haar rijk tegen den laatsten, zich zelve tegen SOEKMOEL. Zij verloor telkens, stond driftig op en weigerde te betalen. SOEKMOEL greep haar bij den arm, en, na een hevigen twist, waarbij zij vrij verwaand sprak, nam zij de gedaante eener Boetå aan en wilde hem verslinden; maar hij stak haar dood; even zoo hare zusters, die met opgesperden muil, haar wilden te hulp komen. Hij sneed hare ligchamen open en vond de verslondenen. Zij schenen maar te slapen. Hij was zeer aangedaan en jammerde als eene vrouw om den dood van zijnen broeder; maar op eens dacht hij aan het levenswater van SINGGOEN-KÅRÅ, besprengde er de lijken meê, die daarop in 't leven terugkeerden. De broeders vielen weenend in elkanders armen en SAKENDHER vroeg naar zijne ouders. SOEKMOEL vertelde, hoe alles gegaan was, en, nadat de prinses hem was voorgesteld, meende hij dat zij naar *Boekit Tarbi* moesten gaan, om de ouders in hunne vreugde te doen deelen; maar SAKENDHER vond beter eerst naar Spanje te gaan. Zij namen den buit van *Tembini* mede en SOEHOELMAN werd verheven tot *Toemenggoeng Reksâ Djiwâ.*

De vorst van Spanje was geheel in neêrslagtigheid verzonken over zijne verliezen en zijne ligtvaardigheid. Eensklaps streek zijne dochter neêr in de hofplaats. Alles was in beweging. Zij werd tot den vorst gebragt, die, even als zijne vrouwen, uitermate verheugd was. Zij werd verzocht haar man, die nog buiten was, te halen. De vorst verzocht SAKENDHER om verschooning en droeg hem de regering van Spanje op, terwijl hij zelf zich aan afzondering ging wijden. SAKENDHER nam zulks aan, maar verzocht, eerst de toestemming van zijn vader te mogen vragen. Toen de vorst gehoord had, wie SAKENDHER's vader was, zeide hij verheugd: dat hij vroeger SAKENDHER voor een landlooperskind had aangezien, maar uit liefde voor zijne dochter had toegegeven, zijn lot aan de goddelijke beschikking

overlatende; maar thans was zijn vertrouwen bevestigd. SAKENDHER was een waardige opvolger, want KAWIT PAROE was 's vorsten oudere broeder, maar uit eene andere moeder, na den dood door opening van 't ligchaam, ter wereld gekomen: later was hij naar *Boekit Tarbi* verbannen.

SAKENDHER vertelde het een en ander van zijne familie en stelde SOEKMOEL aan den vorst voor. Dezen werd opgedragen KAWIT PAROE te gaan uitnoodigen om naar de hofplaats te komen. Hij vertrok met een luisterrijken stoet. Op *Boekit Tarbi* meende men eerst door vijanden te worden overvallen. SOEKMOEL ging vooruit naar zijn vader, met een brief van SAKENDHER, tot groote vreugde van KAWIT PAROE en vooral ook van SAKENDHER's moeder. Alle gasten werden goed onthaald en daarop ging de familie, met plegtstatigen optogt, naar Spanje's hofplaats, waar men luisterrijk ontvangen werd. Binnen de stad kwam SAKENDHER zelf zijn vader te gemoet, gezeten op SEMBRANI en overschaduwd door GAROEDHÅ, schitterend als de glans van een vlammend meteoor, terwijl zijne gemalin achter hem volgde. De koopman dacht, dat het de vorst zelf was; want hij herkende zijn zoon niet, ofschoon deze volkomen op SOEKMOEL geleek, behalve de kroon, die hem versierde. SAKENDHER steeg af. KAWIT PAROE twijfelde nog, maar de moeder herkende haar' zoon en ijlde hem te gemoet, waarop zij hem snikkend om den hals viel. Ook de vader omhelsde zijn zoon, met stille dankbaarheid aan God. SAKENDHER begroette al de leden van de familie en stelde hun zijne gemalin voor. Daarop ging men naar het paleis.

Den koopman liet men zitten naast den vorst, en de overigen zaten alle in eervolle en plegtstatige orde. SAKENDHER zelf zat links naast den vorst, op een zetel van blinkend goud. Hierop legde de vorst zijne waardigheid neêr, ten behoeve van SAKENDHER, waarna men feest hield.

De regering van den nieuwen vorst was rustig. Zijne broeders hadden ieder een, slechts aan Spanje cijnsbaar, rijk. SOEKMOEL alleen bleef bij SAKENDHER. Deze wilde echter de gansche wereld aan zich onderworpen zien en zocht dit door onthouding en zelfskwelling te verkrijgen. Hij bragt het dan ook heel ver in alle geheime kunsten. Toen zeide hij, dat SOEKMOEL het bestuur moest op zich nemen, terwijl hun vader nog leefde: er zouden wel groote moeijelijkheden komen, maar die moesten hem niet verontrusten; de broeders moesten zich rustig houden; hij zelf wilde een an-

der rijk gaan opzoeken, geschikt voor den handel, omdat Spanje voor allen te weinig opbragt; hij zou zich vermengen met de geesten (*Djin's*) tot wier geslacht hij eigenlijk behoorde: SOEKMOEL kon dus niet meêdoen.

SAKENDHER vertrok met SAKEBER, SEMBRANI en GAROEDHÂ. SAKEBER deed voor zijn meester niet onder in bovennatuurlijke vermogens. Zij vlogen lang door de lucht en hadden overal veel te zien. Eindelijk vermengden zij zich met de geesten, maar vonden niets dat hunne keuze bepaalde.

In Spanje regeerde SOEKMOEL met luister. Maar, toen de elf broeders er kennis van kregen, dat SAKENDHER hem het bestuur had opgedragen, voelden zij zich vernederd door hunne ondergeschiktheid aan SOEKMOEL. Zij besloten voor zich zelven den troon te bemagtigen. Zij sloten Spanje van alle kanten in: de sterkste uit hun midden zou als vorst heerschen. Men streed hevig. De overige vorsten hielden er zich buiten. De schatten van Spanje geraakten ten einde. De vorstinnen baden de Godheid, dat SAKENDHER mogt wederkeeren, om een einde te maken aan den strijd.

SAKENDHER zweefde nog steeds rond in de lucht. Hij had een angstig gevoel, als iemand, die een kind in de wieg heeft achtergelaten en vreest, dat het er uit zal vallen. Zijn blik viel op Spanje. Hij zag den strijd en ging, door de kracht van zijn wil, in een oogwenk naar 't midden van 't slagveld. Door den kruiddamp bemerkte men hem niet; maar, eensklaps weigeren de geweren en er vloeit water uit de loopen! Nu begon men te gissen, dat hij was weêrgekeerd. Het gemeene volk week terug, maar de aanvoerders traden vooruit en daagden SOEKMOEL ten strijde; doch op 't gezigt van SAKENDHER stonden ze verstomd. Deze berispte hunne handelwijze, deed hen opmerken, dat, zoo zij alle twaalf waren omgekomen, de andere vorsten zich zouden verheugd hebben; indien zij nu nog lust hadden tot vechten, moesten zij maar alle tegelijk hem aanvallen of anders zich onderwerpen en vrede onder elkander houden. Zij onderwierpen zich en SAKENDHER stelde voor de beslissing aan hun' vader over te laten: die zou wel niet partijdig zijn. Hij stelde hem de zaak voor en verzocht hem het rijk onder de broeders te verdeelen, tot erfelijk bezit: ieder zou een schriftelijk bewijs der verbindtenis krijgen en den eed doen: hij zelf zou een ander land gaan zoeken. Nadat aan dit verlangen in alles voldaan was, zeide KAWIT PAROE tot zijne zonen, dat zij hunne bezittingen moesten bij-

eenbrengen tot een handelsfonds, dat zou genaamd worden *Compagnie's-goed*. Zij moesten met hun twaalven eendragtiglijk daarvoor zorgen. Zij zouden leven van bezoldigingen uit de winsten. Dat noemde hij *Compagnie!* Geen besluit moest ten uitvoer gebragt worden, dat niet met algemeene stemmen genomen was; maar dan ook alles, al ware 't een diefstal. Alle winsten moesten besteed worden tot bezoldigingen en van alles moest naauwkeurig rekening gehouden worden. Dit was de oorsprong der twaalf *Edele Heeren* [1]. KAWIT PAROE keerde in zijne afzondering terug. SAKENDHER nam afscheid van zijne broeders en vermaande hen tot eendragt. Hij zou naar Java gaan, een land zeer geschikt voor handel, maar vrij ontoegankelijk [2]. Als hij lang weg bleef, was hij wel geslaagd en moest SOEKMOEL een handelstogt naar Java ondernemen: hij zou daardoor voordeel behalen, maar ook een verlies lijden.

Boven Java gekomen, begaf SAKENDHER zich eerst naar 't strand, trok het door al de vier hemelstreken rond en had weldra alles onderzocht. Boven *Loewak*, in 't *Mataramsch* grondgebied gekomen, viel hij, met SAKEBER, het paard en den vogel, bedwelmd neder. Daar lagen zij magteloos. Hij nam varkensvet te hulp; daardoor konden zij weer opstijgen, maar vielen weêr bewusteloos neêr, tot zevenmalen toe. SAKENDHER was droevig, en begreep, even als zijn gezelschap, dat hunne krachten te kort schoten, en ootmoedig bekende hij, dat de godheid van 't oord zijne heiligschennis gestraft had. Hij stelde voor, door list de vrijheid, om dien grond te betreden, te zoeken: zij zouden zich veranderen en vermengen met de geesten, en daarna hunne diensten aan het hof aanbieden.

Zij veranderden zich: SAKENDHER in een witten *Lawéjan* (een onbekend dier), zoo groot als een heuvel: GAROEDHå in een gouden draak: SEMBRANI in de koe ANDINI, met gouden lijf, horens en hoeven: SAKEBER in een wilden buffel, wit als boomwol en met een menschenhoofd. De *Lawéjan* en de draak zouden in dienst treden bij den vorst van Mataram, de koe bij KJAHI DJOEROE MARTANI, de buffel bij WåNGSåDIPRåDJå. Na zonsondergang kwamen zij aan de stad.

---

[1] Waarschijnlijk de Raden van *Indië;* ofschoon de schrijver hen in Europa laat zetelen.

[2] Namelijk, doordien de beschermgod des lands vreemde indringers zou weeren.

De vorst zat aan den maaltijd. Alleen zijne vrouwen waren bij hem, die, even als hij, met den rug naar de deur zaten. De Lawejan en MANGLAR MONGå, — zoo heette de draak, — werden dus niet bemerkt. Zij wilden wachten tot de vorst alleen was. Toen kwam KJAHI BOTJOR binnen, om een aanslag te doen op 't leven van den vorst. Hij stak hem herhaalde malen met zijn dolk, KEBO DHENGEN geheeten; maar de vorst merkte er niets van. De dolk spleet aan de punt en daarin hechtte zich een haarlok. De Lawejan stak BOTJOR in zijn been, waarop deze neêrstortte en om genade smeekte. De vorst dit hoorende, vroeg en vernam de reden. Hij schonk BOTJOR genade, die herstelde en naar huis ging. De vorst ging alleen naar buiten, naar *Lipoerå*, waar hij een grooten witten steen tot bidplaats had. Hij bad, dat de regering altijd in zijn geslacht zou blijven, en zag op eens de beide dieren, die hem waren gevolgd. Zij boden hunne dienst aan, die werd aangenomen. De vorst ging slapen.

MARTANI zat met zijn neef, NITIK WåNGSåDIPRåDJå, in zijn huis te praten. Hij was niet heel gerust en stelde voor eens naar het paleis te gaan. Buiten gekomen, zagen zij de koe en den wilden buffel. Deze boden hunne dienst aan, die werd aangenomen. Toen MARTANI den vorst niet in het paleis vond, begreep hij, dat hij te *Lipoerå* zou zijn. Hij vond hem daar, slapende op den steen. Op dat oogenblik kwam eene ster, schitterende als de zon, uit de hoogte, boven den slapenden vorst. MARTANI maakte hem wakker. De vorst zag de ster en vroeg haar, wie zij was. Deze zeide dat zij kwam melden, dat zijne gebeden verhoord waren: hij en zijn geslacht zouden tot in de verste toekomst Java beheerschen. Zijn zetel zou te Mataram zijn. Zijn achterkleinzoon, de laatste vorst van Mataram, zou door zijn broeder van den troon verdrongen worden. De ster verdween en de vorst was verheugd; maar MARTANI raadde hem er geen geloof aan te slaan: hoe zou men van de ster de vervulling harer belofte eischen? dat ging niet zoo als onder de menschen; 't was best de Godheid te bidden: hij zou daartoe naar 't gebergte gaan, de vorst moest zich naar de zee begeven.

SOEKMOEL en zijne broeders beheerden hunne goederen en deden bij beurten handelsreizen, waardoor zij al rijker en rijker werden. SOEKMOEL zou eens een proefreis naar Java doen. Hij vertrok met tien schepen, zwaar geladen met allerhande koopwaren. Na drie maanden zeilens en ongehoorde

gevaren, kwam men bij Java: eens had men zeven dagen lang geen' enkelen zonnestraal gezien. Men voer het eiland zuidelijk om en kwam voor Jakatra. De inwoners zagen alles verbaasd aan. De Hollanders stegen aan wal, om water in te nemen, en kochten allerlei waren, voor elken prijs, dien men er voor vroeg. Regts en links werden de vreemdelingen bedrogen, en meenden nog zeer voordeelig gekocht te hebben. Aan 't strand ontstond een groote, drukke markt. De Hollanders hechtten zich aan Java en namen van dag tot dag in aantal toe. SOEKMOEL wist de gunst van den vorst van Jakatra te winnen, en deze deed die gunst alle palen te buiten gaan, daar een noodlottige invloed zich van hem meester had gemaakt. SOEKMOEL verzocht een plek gronds, om een loods te bouwen en bood duizend realen voor 't eiland *Odroes* (*Onrust*): 't werd toegestaan. De Hollanders waren vrolijk en vierden feesten.

Bij de verovering van *Padjadjaran*, was eene prinses in 's vijands handen gevallen. Eene andere, RETNÅ SEKAR MANDHÅPÅ, had de wijk genomen op den berg *Gedhé*, bij den *Adjar* (Boedistisch leeraar) SOEKARSÅ. Op zekeren dag werd de *Adjar* op haar verliefd. Zij werd, op een wonderdadige manier, zwanger en baarde eene schoone dochter, geheeten TANOERÅGÅ, die, om hare bekoorlijkheden, door den vorst van Jakatra werd opgeëischt. Maar zij bleek voor mingenot ongeschikt te zijn, waarop zij naar een eiland verbannen werd. De sulthan van *Tjeribon* nam haar tot zich, maar met hetzelfde gevolg. Hij zond haar, als bewijs van hulde, naar den vorst van Mataram. Deze wilde haar niet hebben en zij moest naar het eiland terug. Eindelijk werd zij aan SOEKMOEL verruild, tegen drie stukken geschut, die als erfstukken door de Javaansche vorsten worden bewaard en waaraan zekere voorspellingen verbonden zijn. SOEKMOEL ging met TANOERÅGÅ naar Spanje: zoo kwam voor 't eerst eene Javaansche prinses in de overzeesche landen. "Zoo luidt, zegt de schrijver, het verhaal der aloude Soendasche Kronijken."

TANOERÅGÅ werd zwanger en baarde een zoon, die een schoon en heldhaftig jongeling werd en van zijnen vader den rang kreeg van kapitein. Zijn naam was MOER DJANG KOENG (JAN PIETERSZ. KOEN. *Moer* is eene verbastering van een Portugeschen titel, later ook op Hollanders toegepast). Op zekeren dag vroeg hij zijne moeder, hoe het toch kwam, dat hij in

manieren en kleur van de andere menschen verschilde. Zij verhaalde hem hare geschiedenis. Hij besloot een handelsreis naar Java te doen en wraak te nemen op den vorst van Jakatra. Hij vertrok met vijftien schepen, waarvan vijf met handelswaren, vijf met krijgstuig, vijf met soldaten, arak en wijn. Toen zij waren aangekomen, werd KOENG door den vorst ontboden, die meende dat SOEKMOEL was teruggekomen. Hij kwam met allerlei kostbaarheden aan het hof. De vrouwen hadden veel vermaak in het kiezen, en alles werd door de Hollanders verkocht, voor wat men maar bood. KOENG steeg dagelijks in de gunst van den vorst, die hem zelfs zijne dochter ten huwelijk wilde geven. Eenigen tijd daarna verzocht hij, om daarop een loods te bouwen tot verblijf als hij op Java kwam, een streek grond aan het strand, slechts zoo veel als hij met een koord, uit ééne buffelhuid vervaardigd, kon bespannen, en bood daarvoor een grondpacht van duizend realen. Het verzoek werd ingewilligd: 't gebouw verrees, met een muur die aan de zee uitkwam, schanswerken en grachten, even als een kleine vesting: 's nachts werd er allerlei krijgstuig binnengehaald.

Intusschen begonnen de Javanen zich allengs met de Hollanders te vermengen. De Javaansche taal verviel in onbruik: men sprak slechts Maleisch en vele vrouwen traden met Hollanders in 't huwelijk.

KOENG bood nog drie duizend realen, als al de vuilnis van de plaats, niet verbrand, maar dáár bijeengebragt werd: het werd bevolen en zoo ontstond een dijk aan 't westen der stad. Dáárop werd een steenen magazijn gebouwd voor kruid, lood en rijst: men maakte een weg naar 't binnenste der stad en nog een wachthuis.

De zeden der Javanen waren geheel bedorven door den omgang met de Hollanders en KOENG besloot den strijd te beginnen. Hij liet kwanswijs zijne kanonnen beproeven en schoot in de stad, tot drie malen toe, ofschoon hij de eerste keer met duizend, de tweede keer met twee duizend realen beboet was: de laatste maal vloog de kogel in het paleis. De vorst was zeer vertoornd en gelastte zijn eersten staatsdienaar de Hollanders te verjagen en, des noods, te dooden. Deze ging. KOENG wierp de schuld op de domheid zijner onderhoorigen en was zeer vriendelijk: hij zeide, dat zij nu al zoo veel geld hadden gegeven en zoo veel goed, tot eene waarde van duizenden en tienduizenden: daarvoor moesten zij schadeloosstelling hebben,

of zij gingen niet weg; maar hij wilde 't in der minne schikken: hij zou drie duizend realen boete betalen. Dit werd aangenomen.

De vorst verhuisde naar *Goenoeng Sari*, om wat verder van de Hollanders af te wezen, waarover deze zeer verheugd waren, hun gebied uitbreidden, een nieuw kasteel bouwden en zich ten strijde gereed maakten. *Goenoeng Sari* was door den vorst gekozen, omdat er veel doornbamboe omheen was, waar de vijand niet gemakkelijk door kon.

De strijd begon. De Hollanders schoten zoo hevig, dat de Jakatranen geen tijd hadden om zich te bewegen. Zij streden dapper, maar vele hunner soldaten sneuvelden. Ook de vijand verloor veel volks; maar eindelijk moesten de Jakatranen binnen hunne verschansing terug trekken.

De vorst had een jongeren broeder, POERBÂJÂ genaamd, die met wondermagt begaafd was en door de lucht kon gaan. Deze kwam te hulp: dit verlevendigde den moed: men streed van weêrszijden dapper. POERBÂJÂ streek op den vijand neêr, als een arend op een slang: velen sneuvelden; maar de nacht maakte een einde aan 't gevecht. Den volgenden dag trok de vijand op in vier kompagnieën, onder de admiraals TOMAS, ILMAN (HERMAN), ARDIAN en FALEK (VALK?): KOENG bevond zich in 't midden. Een hevig gevecht. POERBÂJÂ, hoe magtig ook, durfde niet naderen. De Hollanders schoten zelfs op de voorbijtrekkende wolken, om hem toch niet te missen. Zoo duurde de strijd eenige dagen zonder gevolg.

SOEKMOEL, berigt van de omstandigheden gekregen hebbende, ging met drie vaartuigen naar Java. De schrijver zegt: "men zeilde bliksemsnel, dag en nacht door, en kwam na vier maanden aan." Aan wal gekomen werd SOEKMOEL met kanonsalvo's begroet en KOENG ging hem te gemoet. Terwijl streed men voort en de doornbamboe van *Goenoeng Sari*, door de bommen en kogels beschadigd, werd nog gevaarlijker. SOEKMOEL glimlachte en zeide, dat men zoo wel drie jaar kon blijven vechten. Hij zou een middel leeren, dat geen tienduizend realen zou kosten: men moest niet met ware kogels schieten, maar met guldens, realen, dukatons, dertiend'halven en schellingen. De kanonnen werden met gemunte kogels geladen en met een donderend geraas afgeschoten. De doornheining vloog wijd en zijd uiteen. De Jakatranen, het geld ziende liggen, gingen er op af en drongen en vochten om het te grijpen: zij ruimden het riet weg en de plaats

lag geheel bloot. De vorst was hevig vertoornd; maar er hielp niets aan. Toen schoten de Hollanders op eens met staal en ijzer: de Jakatranen vielen in menigte en *Goenoeng Sari* werd veroverd en door de Hollanders bezet.

De vorst nam met de zijnen de wijk naar 't gebergte, ten zuiden van Jakatra. Poerbåjå kwam nog herhaaldelijk in 't luchtruim rondvliegen en noodzaakte de Kompagnie tot de uiterste behoedzaamheid. Uit overdreven zorg, schoot men op elke wolk: geen raaf, geen kraai of andere vogel kon zich laten zien of hooren, of er werd een schot op gelost. De vorst leidde intusschen met zijn gezin een treurig leven. Zijn volk verliep, en keerde naar *Batavia* terug. Nog eens beproefde men, met hulp van het volk van *Prajangan* (de *Preangers?*) de verovering van den rijkszetel, maar vergeefs. De vorst verweet zich, door zijne dwaasheid, van alles de schuld zijn: hij gevoelde zoo veel berouw, dat hij niet meer eten wilde noch slapen. Hij dacht: "Wat zou er van mij worden, als het den sulthan van Mata-"ram bekend werd; want ik was niet waardig, dat mij de bewaking der "grenzen werd toebetrouwd!" Maar hij troostte zich met de gedachte: "'t Zal zoo de wil van God geweest zijn!"

Dit verhaal, hoewel misschien in menig opzigt achterstaande bij voortbrengselen van oude of nieuwe Europesche letterkunde, heeft toch ook zijne schoonheden. De held des verhaals is overal goed op den voorgrond geplaatst, als een onverschrokken, maar bedaard en rustig man, die vrede sticht en de kwaadwilligen bestrijdt en verdelgt; op het oogenblik dat hij hoogelijk gevierd wordt, zien wij hem bezield met ongekunstelden eerbied en liefde voor zijne ouders; 't is in menig opzigt of de dichter een voorbeeld ter navolging wilde stellen. De andere personen komen meer of min uit, maar staan allen ver beneden hem. Zijne ouders spelen een ondergeschikte rol; zoo ook de vorst van Spanje en zijne dochter ('t is misschien opmerkelijk, dat van deze laatste nergens de naam genoemd wordt). Mintoenå, ofschoon wreed, is een laaghartig en zelfs vreesachtig wezen. Singgoen-kårå, hoewel minder kwaadwillig, is ook een flaauw mensch. De dochters van mintoenå, ofschoon wraakzuchtig, zijn ligt te verwinnen, als men

geestkracht tegen over hare brutaliteit stelt. SOEHOELMAN en SAKEBER vervullen, op hunne beurt, de komische rol. Terwijl het niet te ontkennen valt, dat er in dit stuk vele platheden voorkomen en menige onkiesche geestigheid (die echter den Javaan zoo niet stuit, maar hem stof geeft tot laggchen, zijn grootste wellust), zoo moeten wij erkennen dat schoone eigenschappen, b. v. broederliefde bij SAKENDHER en SOEKMOEL, kinderliefde, huwelijkstrouw en dankbaarheid, hier, natuurlijk geteekend, uitkomen. Hetgeen misschien menigeen bevreemden zal, dat SAKENDHER eensklaps van 't tooneel verdwijnt en het verhaal toch voortduurt, kan welligt mede tot een bewijs strekken, dat de Javaansche schrijvers van dergelijke werken, waarschijnlijk zonder het zelf te weten, twee rigtingen volgen: die van *verteller* en die van *geschiedschrijver*, zoodat men b. v. ook in dit verhaal niet kan zeggen, of hij de legende van SAKENDHER vertellen wilde, en het geschiedkundige er van zelf bijkwam, of dat hij wilde beschrijven hoe de Europeërs op Java zijn gekomen, en daartoe wat hooger ophaalt en de eerste aanleiding vermeldt. Zeker, voor het eerste pleit de uitgebreide behandeling van SAKENDHER's leven, maar, aan den anderen kant, zien wij den schrijver vrij goed bekend met de bedoelingen der Kompagnie, en andere tot de geschiedenis behoorende zaken, en hij schijnt wel andere werken, zoo als een Sundasche kronijk (babad), tot bronnen te hebben gebruikt (zie bl. 99 van de vertaling). De schrijver begaat hier en daar eenige onnaauwkeurigheden: zoo spreekt hij, pd. 252, van den nog niet genoemden rijstdief, als ware die reeds bekend; in pd. 417 heeft hij, misschien om 't aantal sijlben, de gemalin van SAKENDHER vergeten; in pd. 706 staat *Djåkartå* voor *Goenoeng Sari.* Zoo is 't misschien ook wel vreemd, dat hij, na in pd. 621 gezegd te hebben, dat een afstand van drie maanden zeilens Spanje van Java scheidt, in pd. 704 vermeldt dat de reis, *met bliksemsnelle vaart!* in vier maanden volbragt wordt. — Het verhaal is in achttien, grootere en kleinere, zangen verdeeld, volgens Javaansche manier.

De heer STUART meldt ons niets omtrent het door hem gebruikte Handschrift: ik zou meenen dat, bij de uitgave van Handschriften, het wenschelijk is zulks te doen, zoo ver noodig wat het uiterlijke en inwendige betreft, opdat een ander, een Handschrift vindende, spoedig kunne oordeelen, in hoeverre het van het door den uitgever gebruikte verschilt en in hoe-

verre dus eene vergelijking van belang kan zijn. Wij weten nu ook niet of de tekst ons gegeven is, zoo als hij daar lag, of dat de heer STUART hier en daar gemeend heeft verbeteringen te moeten maken. Het komt mij voor dat het handschrift zelf, niet een naschrift, ter drukkerij is gebruikt, en daaraan schrijf ik toe, dat hier en daar een pasangan onder den regel staat, in plaats van er op, waar misschien in 't handschrift een regel eindigde, en dat hier en daar eene onnoodige ruimte tusschen de woorden is gelaten, b. v.: pad. 5, 5; 13, 9; 14; 17, 6; 20, 8; 41 en 43. In deze uitgave, vooral bestemd voor hen, die zich met Javaansche poëzij willen beginnen bekend maken, is het zeker zeer goed, dat de spelling van 't handschrift gehouden is; maar bij volgende uitgaven, waarbij dat doel niet meer bestaat, houd ik het voor beter de nu algemeen in gedrukte werken aangenomene spelwijze te volgen, die, hoewel zeker niet in alles volmaakt, toch geregelder is. Op de eerste bladzijde vindt men een paar malen, na een paten de pådå lingså weggelaten, waarschijnlijk bij vergissing: ik geloof dat het beter ware zulks overal te doen, daar toch in poëzij de pådå lingså en paten tot hetzelfde einde dienen en dus de eerste na de tweede overbodig is.

Mij dunkt wel niet dat het noodig of nuttig is, zoo maar alle Javaansche werken uit te geven; dat men daarbij èn de wetenschap èn de Javanen moet op het oog hebben: aan de eerste goede bronnen, den laatsten goede lektuur te verschaffen, moet het doel zijn: het laatste is tevens een gepast middel, om de onkosten der uitgave te bestrijden. Ik zou dan ook niet durven beweren, dat niet, in de tegenwoordige omstandigheden, van sommige werken de verspreiding onder de Javanen door den druk, gevaarlijk te noemen ware; maar dezen *Baron Sakendher* kan men, geloof ik, hun gerust in handen geven: ofschoon toch de Kompagnie in een minder aangenaam licht geplaatst wordt, de schrijver gaat niet door tot op onze tijden en is in zijne schildering ook niet vijandig. De heer STUART schijnt zich als lezers alleen Europeërs te hebben voorgesteld en zijne tekstuitgave niet voor Javanen bestemd te hebben: dan toch zou het mij minder gepast voorkomen, de aanteekeningen, uitsluitend voor de taalbeoefenaars bestemd, (zie Voorrede en inleiding, p. XXII) met cijfers in den tekst aan te duiden: het getal dezer laatsten toch is betrekkelijk klein; want voor

hen, die met de Javaansche taal onbekend zijn, is de tekst van geene waarde, evenmin het bijvoegsel op het Woordenboek (op den titel staat minder juist: Alphabetische woordenlijst).

Juist, maar, mijns inziens, wat te langwijlig uitgedrukt, is de klagt van den heer STUART over de weinige bekendheid onzer natie met, in Indië algemeen bekende, gebruiken, titels en verdere zaken; maar we moeten regtvaardig zijn en bekennen, dat tot nog toe daarvoor geen goed handboek bestaat. Evenwel acht ik het onnoodig, in verder uit te gevene Javaansche of Maleische werken, dat alles te verklaren: een lezer, die iets niet mogt weten, zal toch wel in de gelegenheid zijn, het den een of ander te vragen.

Omtrent de belangrijkheid van de vertaling van den *B. S.*, uit een ander dan taalkundig oogpunt, zou ik van den heer STUART verschillen: ik geloof dat deze alleen bestaat voor hen, die wat met de Javaansche letterkunde willen bekend zijn, niet uit een historisch oogpunt. Immers hetgeen geschiedkundig in dit werk voorkomt, kon toch wel gebruikt worden bij een meer algemeen onderzoek naar de geschiedenis van Java uit Javaansche bronnen. In hoeverre het hier voorkomende voor zulk onderzoek belangrijk zij, zal zeker wel eenigzins afhangen van den tijd waarin — en de wijze waarop het geschrift ontstaan is; maar ik geloof dat het onnoodig is zulks na te vorschen, tenzij wij overtuigd waren de oorspronkelijke eerste bewerking te hebben: nu toch kunnen wij niet weten wat door latere bewerkers is veranderd of bijgevoegd.

Zeer nuttig acht ik hetgeen door den uitgever gezegd is, betreffende de regels en eigendommelijkheden van den Javaanschen poëtischen stijl, waarin de *B. S.* geschreven is; terwijl het tevens kan dienstig zijn bij de lezing van andere Javaansche dichtwerken van lateren tijd. Het zij mij vergund hierbij een paar opmerkingen te maken: vooreerst zou ik (p. XIII van de Voorrede en inleiding) de klinkers liever niet door ꦲ:ꦲꦶ:ꦲꦸ enz., maar door a, i, oe, enzv. zien uitgedrukt, zoo als zulks op pag. XV, geschied is; ten andere, zou ik p. XIV, r. 12 in plaats van: "met den ô-klank (ꦲ en ꦮ) vóór vokalen," lezen: "met den a-klank voor vokalen."

Nu volgt eene, zoo ik meen, juiste beschouwing van den aard en de waarde van 't Woordenboek van GERICKE en ROORDA, en de gebreken,

die, vooral ten gevolge van den, tijdens de uitgave, gevorderden spoed, dat werk aankleven, tot welker verbetering en aanvulling wel niets beter zal zijn, dan dat bij elk uit te geven werk, een bijvoegsel op dat Woordenboek wordt gegeven. Zulk een bijvoegsel was alreede bezorgd, door den Hoogleeraar T. ROORDA zelven, *ten gebruike bij en naar aanleiding van de Javaansche zamenspraken van* WINTER, 1e. *deel:* de heer STUART zegt, terwijl hij over den aard van zijn Bijvoegsel spreekt, over 't geheel in denzelfden geest, maar in wat ruimeren zin verbeterende, het te hebben zamengesteld en uit zijne meening, dat de uit te gevene bijvoegsels, in afwachting van eene nieuwe uitgave van 't Woordenboek, zoo moeten ingerigt zijn, dat zij met het bestaande een bruikbaar geheel uitmaken: aan dat vereischte beantwoorden genoemd *Bijvoegsel bij de Zamenspraken*, en een tweede, bijna gelijktijdig met den *B. S.* in 't licht gekomen, mede van den Hoogleeraar ROORDA, *bij de* 1001 *Nacht en de Anecdoten en Verhalen*, en voorzeker ook dit Bijvoegsel bij den *B. S.*; — ofschoon, wat mij minder goed voorkomt, de heer STUART eene verandering gemaakt heeft in de Alphabetische orde, die onnoodig hem, die nu eenmaal aan de orde van 't Woordenboek gewoon is, eenige moeite oplevert. Hoewel ik gaarne toestem, dat de meeste letterverdubbelingen in 't Javaansch niet etymologisch noodig zijn; het zou voor den eerstbeginnenden moeijelijkheid geven, zoo hij woorden, die, zooals b. v. [illegible] door de meeste Javanen met dubbele [illegible] geschreven worden en, althans in gedrukte boeken, altijd zoo voorkomen, met een enkele [illegible] moest zoeken; en, zoo al deze rangschikking verkieslijker is, dan wachte men daarmede tot eene geheel nieuwe uitgave van 't Woordenboek. Wat de heer STUART zegt, pag. XXI, r. 4 en 5, dat in [illegible] en [illegible] de [illegible] als verdubbeling van de [illegible] moet beschouwd worden, is minder juist: [illegible] is voor [illegible] vgl. p. XIV, 2°. *b.*, en is dus eigenlijk [illegible] (nå met péngkal) en hiervoor schrijft men dan [illegible], of ook wel [illegible] [1]. — De heer STUART betuigt zijnen dank voor de hulp en de inlichtingen, hem, bij dit gedeelte van zijn werk, verleend door den heer WINTER, en zeker versterkt de bekendheid van die hulp daarvan het gezag.

---

[1] Vgl. de nieuwe, thans nog ter perse zijnde, *Javaansche Spraakkunst* van den Hoogleeraar T. ROORDA, § 32.

In geheel de inrigting van het lexicalisch gedeelte en van het grammatische, dat in zijne aanteekeningen voorkomt, heeft de heer STUART niet alleen gedacht aan de behoefte van het oogenblik, maar getracht zijn werk, ook later voor spraakkundigen of lexicographen, een geschikt en volkomen hulpmiddel te doen zijn, en evenwel den lezers, wien 't om het verhaal alleen te doen is, het voor hen afschrikkende van geleerdheid bespaard. Hij verontschuldigt zich over zijne, zoo hij zegt, al te wijdloopige voorafspraak, door ons mede te deelen, dat hij ze wil beschouwd hebben als behoorende, niet alleen bij de uitgave van den *Baron Sakendher*, maar ook bij die van meerdere Javaansche geschriften, die hij voornemens is te bewerken en in 't licht te geven; en voorzeker, niets kan ons meer verblijden: wij mogen alzoo dit werk beschouwen als het begin eener serie; en ik meen te mogen veronderstellen, dat die arbeid, èn door de heerlijke gelegenheid, die de heer STUART heeft door zijn verblijf te Soerakarta zelf, èn door zijne werkzaamheid en takt, heerlijke vruchten zal opleveren voor de kennis der Javaansche literatuur: van zijn ijver, om deze meer toegankelijk en ook bij in de taal oningewijden meer bekend te maken, hebben wij eene nieuwe proeve, in het Verslag van den inhoud van Javaansche werken, door hem begonnen in het eerste nommer der *Bijdragen van het Instituut.*

Na nog een paar, mij minder naauwkeurig voorkomende, zaken te hebben aangetoond, wil ik overgaan tot het spreken over de vertaling. In de Voorrede en inleiding, p. XVII, r. 1 v. o, staat; "gesprekken," lees: "zamenspraken;" p. XXII, r. 6, staat: "voor den uit *a* en *o* gemengden klank;" ofschoon deze uitdrukking wel is te verdedigen, zou ik liever, tot vermijding eener verkeerde opvatting, lezen: voor den *a*-klank, wanneer die uitgesproken wordt als de *a* in 't Engelsche *water*, of als de *o* 't Fransche *école;* r. 2 v. o., voor: "korte *e*," liever: stomme *e;* voor, p. XXIII, r. 1, "de lange *e*", tot r. 3, "in les," liever: de zachte *e* door *é*, de scherpe *e* door *è* wedergegeven. Het is vreemd, dat, overal waar de *e*'s van den naam SAKENDHER geaccentuëerd zijn, SAKÉNDHÈR, in plaats van SAKÈNDHÈR gedrukt is. Ik zou verkiezen den *ng*-klank (ꦁ) altijd, ook vóór eene *k*, door *ng*, niet door *n* uit te drukken, omdat ik voor het laatste geen reden weet. In den Javaanschen tekst heb ik nog de volgende drukfouten opgemerkt: pd. 18 en 46 [illegible] in plaats van [illegible] pd. 236 [illegible] voor [illegible]

pd. 291 [illegible] lees: [illegible] pd. 427. [illegible] lees: [illegible] pd. 467 [illegible] lees: [illegible] in de Aanteekeningen, bl. 128, r. 7 [illegible] lees: [illegible] Bij de *verklaring der verkortingen*, achter de Voorrede, is op te merken, dat de *Brâtâ-joedâ*, tekstuitgave van P. P. ROORDA VAN EYSINGA, nog niet in den handel is; dat de *Javaansche gesprekken door een Javaan van Soerakarta*, met slechts kleine veranderingen zijn herdrukt, in het thans ter perse zijnde leesboek bij de Javaansche Spraakkunst van den Hoogl. T. ROORDA: de twee uit het eerste aangehaalde plaatsen, p. 7 en 9, vindt men nu pag. 12 en 15. *Nomen actionis*, hiervoor liever: *verbaal zelfstandig naamwoord*, naamwoord met de beteekenis van het plaats hebben der handeling of toestand, door het zegwoord (verbe) uitgedrukt. Van de verbeteringen is die op pd. 699 overbodig; bij die op bl. 229, leze men: 6 van onder.

De vertaling is bestemd voor hen, die met de Javaansche taal onbekend zijn, en mag dus vrij wezen: evenwel is het doel van den heer STUART, geloof ik, ook hen eenigzins bekend te maken met den stijl, d. i. met de wijze van denken van de Javaansche dicht-verhalers en daarom is het verkieslijk, zoo veel mogelijk, het onderling verband der gedachten te behouden. Maar verder geloof ik ook dat de vertaling, bij de lezing van den tekst, gebruikt zal worden door hen, die, reeds eenigzins in de taal ervaren, zich met de gemeenzaamste voortbrengselen van hare poëzij willen bekend maken, om de juistheid hunner opvatting daaraan te toetsen. Voor hen vooral moet de vertaling zoo zijn, dat er geene verkeerde gevolgtrekkingen uit te maken zijn. Met het oog vooral op hen, zij het mij vergund mijne opmerkingen mede te deelen. Maar eene meer algemeene wil ik nog laten voorafgaan: 't kwam mij voor dat hier en daar een zekere ouderwetschheid de uitgave van dit werk aankleefde. Behalve toch het wat vreemde gebruik van het *deelwoord*, b. v. in de vertaling van pd. 459: "en zij, naar buiten gegaan zijnde, kwam terug enz.," waar in 't Javaansch maar staat: "zij ging naar buiten en kwam terug enz."; evenzoo pd. 29; en die vergelijkingen met de oorkonden der oude Israëliten, bijv. Aanteek. 20, waar bij MINTOENÂ aan SAMUEL gedacht wordt: waarom bij

SAKENDHER en SOEKMOEL ook niet gedacht aan ESAU en JAKOB, dat waren toch ook tweelingen?!; behalve, zeide ik, beide genoemde zaken, vindt men hier een, naar 'k meen, onnoodig en voor 't vervolg af te raden gebruik van Latijn. Vooreerst zou men den beoefenaar van 't Javaansch, die hierin soms al genoeg afschrikkends vindt, nog doen vreezen, dat, ook voor de kennis van deze taal, die van het Latijn een vereischte was; ten andere, het is bekend, dat de meeste, althans der jongere, beoefenaren van 't Javaansch, het Latijn niet kennen; en nu is het toch niet raadzaam, eigenaardigheden van eene taal, die zij trachten te leeren, hun te verklaren met eene taal, die zij volstrekt niet verstaan. Zulks is hier geschied in Aanteekening 62, waar gesproken wordt van eene "constructie *pro re nata:*" deze benaming herinner ik mij niet ergens in een werk over Spraakkunst te hebben aangetroffen en ze is mij niet geheel duidelijk. Maar nu wordt hier ook Latijn gebruikt uit kieschheid, om zekere ligchaamsdeelen of onkiesche uitdrukkingen weêr te geven (zie Aanteek. 12); ofschoon dit voor eenige jaren door een geacht geleerde is aanbevolen en ook hier en daar in het Woordenboek (G. R.) is geschied, zou 'k zulks houden voor onnoodig en misschien gevaarlijk. Onnoodig acht ik dit gebruik, omdat men zonder schroom spreekt van "geboorte, bevalling, zwanger zijn en zwanger worden"; waarom dan niet even goed van de oorzaak of de middelen, als van het gevolg [1]; omdat voor hem, die Latijn kent, de naam of uitdrukking niet kiescher wordt, en hij, die het niet kent, toch vraagt naar de beteekenis en dan ligt dat verbodene meer bedenkt en in zijn geheugen bewaart, dan zoo hij geen moeite had behoeven te besteden om het te weten; en dit laatste maakt het misschien voor sommigen gevaarlijk. Buitendien is het dan toch ook misschien wel mogelijk zulke uitdrukkingen in onze rijke taal weêr te geven zonder onkieschheid, bijv. pd. 634, waar toch ook de Javaansche uitdrukking niet zoo onkiesch is. Men diende dan toch ook die onkiesche uitdrukking in pd. 431 wel in 't Latijn te vertalen en behoefde juist niet den bijslaap "een spelletje" te noemen, zoo als pd. 364 geschied is. Doch al genoeg hierover: ik stond misschien hier reeds te lang bij stil; maar 't was om er nimmer op terug te komen.

[1] Zie bijv. blz. 97 v. o. en 98 v. b. van de vertaling.

In de vertaling dan: bl. 2, r. 8: "intusschen"; dit woord kan wel weg: 't is onnoodig, in 't Hollandsch hier niet welluidend en staat in 't Javaansch niet, tenzij men daardoor vertale [Javanese script] 't geen verkeerd zou zijn; dan zou men, geloof ik, zeggen: [Javanese script] er staat: genoemde koopman zijn leeftijd was op de helft van de groei (of: leeftijd); d. i. van middelbaren leeftijd. [Javanese script] beteekent: een zekere tijd van den dag, b. v. [Javanese script] de tijd van half vijf; (wij zeggen: om een uur of half vijf) of, figuurlijk: een zeker deel van den levensdag: zoo zegt men ook: [Javanese script] en [Javanese script] — [Javanese script] is *groei*, vooral van planten; zoo [Javanese script] planten die in de groei zijn; zijn ze *volgroeid*, d. i. hebben ze voldaan aan hare bestemming, dan zegt men er van: [Javanese script] ook van menschen: volleefd, oud.

Ald. r. 10, "en stelde" — tot r. 15 "slaap;" hiervoor zou ik liever lezen: "en daarom was hij diep bedroefd: hij stelde zich voor, hoe hij - - - - - - - nemen, en werd daardoor hoe langer zoo treuriger te moede. Door smart overmand, gunde hij zich naauwelijks voedsel en slaap." — r. 16, "deksel;" liever "sprei" of "onderlaken;" 't is iets waar men op, niet onder, ligt. — r. 17, "een steen of een boom;" liever: "steen of hout."

Bl. 4, r. 3, "zonder tal," lees: allerhande. De heer STUART heeft zich waarschijnlijk vergist, door te lezen: [Javanese script] maar, èn hier, èn in 't door mij vergelekene handschrift (zie beneden), staat [Javanese script] verg. pd. 620.

Blz. 5, r. 17, "slechts door ééne voedster bewaakt;" ik zou lezen: "met ééne voedster (zie Aant. 30) tot haar oppassing;" (op "eene" ligt juist in 't Javaansch geen nadruk;) die past niet op haar, maar past haar op, en is haar tot gezelschap; even zoo blz. 11, r. 4 v. o., voor: "om u te bewaken:" "om voor u te zorgen;" ook blz. 32, r. 9 v. o.

Blz. 7, r. 5 en verv. "Na verloop enz.:" voor: "werd hare achterdocht opgewekt," zou ik liever lezen: "werd beider aandacht getroffen," of iets dergelijks; en voor "haar eten" liever: "het eten van MANIKÅRÅ:" zoowel dit, als, in 't voorgaande, het meervoud, is in 't Javaansch uitgedrukt. Men zou hier den zin ook anders kunnen opvatten en wel met "doordien" een nieuwen zin laten beginnen en niet met "zij vroeg." Ofschoon ik deze opvatting niet als beter durf aanprijzen, geloof ik dat daar voor pleit, dat

eerst van beide te gelijk gesproken wordt, daarna van ieder afzonderlijk, en nu eerst verteld wordt, dat het wegraken van haar eten de aandacht van MANIKÅRÅ trof, en haar aan de voedster de reden deed vragen; en dan, dat ook bij deze hetzelfde had plaats gehad en dus nu beider aandacht gelijkelijk gespannen was. Dan zouden de woorden: "Na verloop van een geruimen tijd werd beider aandacht (door iets) getroffen" eene korte, voorloopige opgave kunnen zijn van hetgeen daarna omstandig verhaald wordt: iets dat in den Indischen verhaalstijl niet vreemd is.

Blz. 12, r. 14 v. o., "keer op keer," lees: "beurt om beurt;" verg. blz. 9, r. 5 v. o.

Blz. 17, r. 17, "hield zorgvuldig de wacht," liever: "was op zijn hoede."

Blz. 19, r. 15 en verv. zou ik vertalen: "maar blijven wij bij BARON SAKENDHER en den JAKSÅ PANDHITÅ SINGGOEN-KÅRÅ. Zij wijdden nu hunne dagen aan onafgebrokene boete: de DITIJA deelde enz.;" want SAKENDHER deed mee boete, verg. r. 8 v. o.

Blz. 20, r. 2 v. o., "nam vervolgens afscheid en verliet de kluis;" beter, geloof ik: "en nadat hij afscheid had genomen, verliet hij de kluis," en voor "kluis," liever: "hermitage," zoo als blz. 3, r. 2 v. o.

Blz. 25, r. 16, "en gaven zich aan de levendigste vreugde over;" liever (vergelijk ook het bijvoegsel op het Woordenboek, op de woorden [illegible] en [illegible]): "zoo fraai als mogelijk getooid."

Blz. 30, r. 5, "ware 't hem schande, vier dochters na te laten," liever: "ware 't hem nutteloos, dat hij vier dochters verwekt had."

Blz. 33, r. 7 v. o., "ik ga er op uit;" liever: "ik ga naar buiten" (waar de ambtenaren voor den vorst verschijnen), en hier wordt natuurlijk onder verstaan: "om last te geven er een te zoeken."

Blz. 34, r. 6, "leide 't hoofd op den schoot van haar gemaal," lees: "boog zich voor haar gemaal;" (deze mijne vertaling zal ik bij eene andere gelegenheid verklaren).

Blz. 35, in 't midden; „maar zeg, mijn zoon;" zoo vertaalt de uitgever [illegible] ik versta deze woorden niet; is [illegible] één woord, of wat doet daar anders [illegible] ?

Blz. 36, r. 6 v. o. en verv., "zoo zij er om gevraagd heeft, enz.;" liever zou ik vertalen: "de rede, dat zij er om vraagt?..... "Er bestaat

namelijk werkelijk ook zoo een; maar wie dien pisang heeft, weet gij niet." Hij zal het hem dus zeggen en begint van vroeger op te halen, volgens gewone Javaansche wijze: "Uwe moeder is eigenlijk de dochter van een Dioe, enz." (en dan vervalt de aanmerking over het praegnante van den zin; en wie den pisang heeft, vermeldt hij later, pd. 250).

Blz. 37, r. 14, "om zich te vermommen;" zoo vertaalt de heer STUART [illegible] mij dunkt dan moest het zijn [illegible] liever zou ik het bij het volgende voegen en vertalen: "zij gebruikte als voorwendsel zich aan uw vader aan te bieden, maar eigenlijk had zij het op u gemunt;" dan is [illegible] ongeveer zoo veel als [illegible] — r. 5 v. o., "in 't hof;" hierbij vergelijke men Aant. 46.

Blz. 38, r. 8 tot 4 v. o., het schijnt dat de heer STUART [illegible] door "mijn heer" vertaald heeft en Sajemprâbâ als subjèct van [illegible] opvat: dit kan, geloof ik, wel; maar liever zou ik meenen, dat dit juist [illegible] is, en vertalen: "en daarom, wanneer gij met den rijstdief in Spanje zult zijn terug gekomen, sta dien dan niet op haar verzoek af; pas op! gij zoudt zelf zeker omkomen;" dit laatste is dan een op zich zelf staande zin, even als pd. 272, 3.

Blz. 47, in 't midden: "zeg maar, moeder, al wat gij wenschen zoudt!": ik zou vertalen: "moeder mag 't noemen hoe ze wil," ('t kan mij niet schelen).

Blz. 50, r. 7, "laat mij niet achter in leven noch in sterven enz.," liever: "ik ga meê! 't zij wij leven of sterven, ik moet niet achterblijven. Ik kan niet van u gescheiden zijn."

Blz. 51, reg. 2, "las daarin het volgende;" in 't Javaansch staat: "hij overdacht in het hart den inhoud;" misschien is "overdenken in het hart," zoo veel als het zoo gebruikelijke [illegible].

Blz. 55, r. 3, "op 't zelfde oogenblik;" [illegible] is, naar ik meen, als voegwoord in gebruik: "toen, gelijk met;" en ziet dus altijd op het volgende; behalve als bijwoord in den zin van: "te gelijk," bij een meervoudig onderwerp, zoo als bijv. pd. 352, 6 [illegible] "de drie prinsessen zeiden te gelijk;" dat het zou gebruikt worden om twee predikaten te verbinden, zou ik betwijfelen; evenmin in den zin van: "en gelijk daarmede;" ik zou dus vertalen: "toen de kroonprins, de Boetâ een zwaardslag toe-

bragt, was hij aan de waarschuwing zijns grootvaders indachtig: 't lijf werd haar (of: toen de kroonprins, aan de waarschuwing zijns grootvaders indachtig, de Boetå een zwaardslag toebragt, was haar 't lijf) in tweeën gekloofd, en, niet door een tweeden slag getroffen, stierf zij gelijk met den rijstdief."

Blz. 63, r. 9 en 10 v. o., "dan kunt — voorzien" liever: "dat zij niet kunnen verliezen, is omdat hare zitplaats van een magneet voorzien is."

Blz. 67, r. 13 v. o. "zetten. Ik maak met u — verstrekken zal;" deze woorden geven, naar ik meen, vooral door het volgende gezegde van SOEHOELMAN, niet goed den Javaanschen zin weder: ik zou liever lezen: "zetten. Want ik en gij, wij wegen tegen elkander op, zonder dat het een van ons tot schande strekken zal (zij wil zeggen: onze personen alleen, zonder iets er bij, van mijn kant bijv. mijn rijk, van uw kant SOEHOELMAN, kunnen wij tegen elkander inzetten: ik ben niet te min voor u en gij niet te min voor mij)."

Blz. 79, r. 2, v. o., "over die der omgelegene landen;" dat gaat niet, die kon hij niet aan SAKENDHER geven om te beheerschen: het zijn maar "de grensgewesten" (in onderscheiding van de Negårå).

Blz. 83, r. 1. "De moeders" liever: "de moeder;" de moeder van SOEKMOEL en SAKENDHER zal wel bedoeld zijn: de overigen zullen misschien wel een tegenovergestelden wensch gekoesterd hebben.

Blz. 85, r. 10 v. o. "kan hij zelf ieder van ons toedeelen wat hij wil;" dit is, geloof ik, minder juist: ik gis, dat de heer STUART zich vergist heeft door ꦧꦼꦒ꧀ꦗ te verwarren met ꦧꦒꦾ꧈ ik zou vertalen: "moet ieder te vreden zijn;" eigenlijk staat in 't Javaansch: "is het ieders geluk;" zoo zegt de Javaan: "'t is mijn geluk," (zie G. R. op het woord ꦧꦼꦒ꧀ꦗ꧈) als hem iets, al is het een ongeluk, overkomt, om uit te drukken dat hij berust in Gods wil en overtuigd is te krijgen, wat juist voor hem het beste is.

Bladz. 86, r. 7 v. o. "Houdt - - - verbindtenis;" liever: "leeft als broeders eendragtig (vgl. pad. 554) en in der minne (van "betamen" staat niets in 't Javaansch) en vervalscht noch schendt de verbindtenis."

Blz. 93, r. 16, "stad," liever: "kraton" even als blz. 94, r. 6.

Blz. 95, r. 3 "insgelijks een spruit uit uw geslacht;" ik zou hier vertalen: "en hij door zijn broeder van den troon verdrongen zal worden;

(maar) hij die dan vorst wordt is (toch) nog een spruit uit uw geslacht (toch blijft nakomelingschap van u op den troon). De heer STUART schijnt gemeend te hebben dat bij [illegible] was verstaan: [illegible] en daardoor [illegible] door "insgelijks" te hebben vertaald; maar dan, dunkt mij, zou de schrijver [illegible] of [illegible] gebruikt hebben: ik zou er onder verstaan [illegible] dus [illegible] ofschoon dit woord er in 't Javaansch volstrekt niet bij behoeft; [illegible] is: die wordt wat te worden is, wat er natuurlijk komt, d. i. een nieuwe vorst.

Blz. 95, r. 16. "verzekeren!" hier moet nog volgen: "ga (daartoe) naar de grot *Konitik;*" zoo toch zal pd. 617, 2, die in de vertaling is overgeslagen, wel te vertalen zijn, en [illegible] niet als voornaamwoord op te vatten (zoo als in het bijv. op 't Woordenb. bij [illegible] geschiedt).

Blz. 101 in 't midden: "duizend" lees: tien duizend.

Blz. 110, r. 12: "tien duizend" lees: honderd duizend.

Blz. 112, r. 12 v. o. en verv. "en beproefden enzv.," zou ik liever vertalen: "dat onkwetsbaar en niet te verwinnen was en dat zij hadden gevraagd, om met hen ([illegible]) de herovering van den rijkszetel te beproeven; maar hoe zij ook volhielden, zij vermogten het niet. Hij (de Pangeran) nam toe in treurigheid en overwoog met innig leedwezen, enzv.;" — 't schijnt dat de heer STUART zich vergist heeft, door voor [illegible] "treurigheid," te lezen [illegible] "voorzigtigheid" en dit op de Kompagnie heeft toegepast.

Nu veroorloof ik mij nog enkele opmerkingen op de door den heer STUART gegevene aanteekeningen:

Bij aant. 3 vergelijke men aant. 66;

Op aant. 5. Vooreerst moet ik, tot regt verstand van het volgende, wijzen op een kortelings verschenen werk van den Hoogleeraar T. ROORDA, *Over de deelen der rede en de rede-ontleding*, *Leeuw.*, bij G. T. N. Suringar, 1852, en wel aldaar bladz. 34 en 35 [1]. — Wanneer van een onderwerp,

[1] Ik heb niet geäarzeld dit werk, ofschoon het nog niet lang in 't licht verschenen is, aan te halen, omdat ik veronderstel, dat elk taalbeoefenaar het bij de hand heeft; —

als óbject van een súbject, in de objective wijze van spreken iets gezegd wordt, gebruikt men, als het accident aan het óbject wordt toegeschreven, het objective passief; als het accident aan het súbject wordt toegeschreven, het subjectief passief (vrg. ROORDA, *Jav. Spr.*, pag. 161 en 177): in beide gevallen nu wordt ook aan het súbject gedacht, en wanneer nu nog een accident van dat súbject moet uitgedrukt worden, dan aarzelt de Javaan niet, de benaming van dit accident vlak vóór het objective zegwoord te zetten. Dit geeft, als het óbject onmogelijk zelf súbject kan zijn, geene dubbelzinnigheid, b. v. in de plaats, pad. 8: [illegible] zoo ook pad. 42, want de schatten of de spijzen kunnen toch niet willen gebruikt worden; — maar, als het voorwerp, dat als óbject gedacht wordt, even goed als súbject kan gedacht worden, kan er dubbelzinnigheid bestaan; want dan kan dat súbjective woord, predicaat zijn van het súbject en het óbjective woord de benaming van 't óbject; b. v. "hij wil genaderd worden," waar "genaderd worden," het óbject is van "willen", even als "wat" in den zin: "wat wil hij;" zoo [illegible] in [illegible] pd. 107: zoo kan b. v. [illegible] beteekenen zoowel: "die vrouw wil tot gemalin genomen worden," als: "hij wil die vrouw tot gemalin nemen;" hier is dus eenig oordeel en eenige bekendheid met de taal noodig. Wat de heer STUART zegt, dat de passive zin zich ook tot die hulp- (subjective) woorden uitstrekt, zoo dat, bijvoorbeeld: [illegible] en [illegible] zouden te beschouwen zijn als óbjective vormen van [illegible] en [illegible] is, geloof ik dus, minder juist; wel, wat geheel iets anders is (de heer STUART zegt: "met andere woorden") dat die subjective woorden benamingen van accident van het súbject zijn. Dat subjective woord moet ergens staan en kan dan wel niet beter (ofschoon misschien volgens onze wijze van uitdrukking geheel verkeerd) dan vóór het predikaat. Even zoo worden [illegible] en [illegible] die volstrekt geen súbjectiviteit of óbjectiviteit, maar alleen collectiviteit, uitdrukken, vóór een objectief predikaat gezet, terwijl zij dan, ook wel op het óbject, maar ook even

---

eveneens heb ik een paar malen gewezen op de nieuwe Javaansche Spraakkunst van denzelfden schrijver, waarvan de afgedrukte bladen verkrijgbaar zijn.

vaak alleen op het súbject betrekking hebben, zoo als in de door den heer STUART opgegevene voorbeelden, in 't bijv. op 't Woordenb. bij [illegible]

Wat nu betreft hetgeen staat blz. 116 in 't midden, en vervolgens; de heer STUART heeft zelf gevoeld, dat de opvatting, vermeld blz. 117, r. 5 en verv., minder juist is. Dat de hier besprokene woordvoeging dubbelzinnigheid zou bevatten, blijkt ook, mijns inziens, niet uit de plaatsen in pdd. 477, 652 en 103. De objective vormen van [illegible] en [illegible] worden gebruikt als predikaten, èn van het subjectief-object waaraan gelast wordt, èn van het object waaromtrent gelast wordt, en van dit laatste niet het minst. In het laatste geval ook, staat in 't Javaansch, hetgeen gelast wordt, daar achter, niet, zoo als in 't Latijn, in den objectiven, maar, even als in 't Hollandsch, in den subjectiven vorm; vgl. ROORDA, *Over de deelen der rede*, blz. 184, van onder. Het verschil met ons taaleigen bestaat alleen hierin, dat wij van "laten" den objectiven vorm niet gebruiken, maar, al spreken wij eigenlijk van het óbject, toch den subjectiven vorm bezigen. Nu blijft alleen nog over dat, in pdd. 660 en 333, dat predicatief complement van eenvoudig óbject verbogen is; maar dat doet hier niets af. Want waarom zou niet de verbogene vorm, even goed als de onverbogene, als benaming van object kunnen gebruikt worden? Buitendien is het nog te betwijfelen, of deze verbuiging in zulk eene woordvoeging ook in proza gebruikelijk is, of alleen hier een gevolg van poëtische vrijheid.

Op aant. 9. "Slechts ten uwen behoeve, enzv.:" dat "ten uwen behoeve" komt mij minder juist voor. De Javaan gebruikt deze uitdrukking, wanneer hij zeggen wil, dat hij eigenlijk iets niet doet, maar slechts het werktuig is van een ander, voor wien dan natuurlijk ook alle voor- en nadeelen van de handeling komen, zoo als bijv. bij ons: een huwelijk met de linkerhand; zoo, niet alleen uit beleefdheid jegens de persoon tot wie men spreekt, maar ook omtrent de godheid. B. v. als eenige daad van iemand een onverwacht ongelukkig gevolg heeft, dan stelt hij zijn geweten gerust, niet alleen door te zeggen, zoo als bijv. aan het eind van dit verhaal: "waarschijnlijk was het de wil van God!" maar ook door er bij te voegen: [illegible] ik heb het maar alleen gedaan als werktuig (van de godheid).

Op aant. 16: de eigenlijke zin der Javaansche woorden schijnt mij te

zijn: "een oudere en een jongere, als waren het tweelingen;" en de Javaansche schrijver wil zeker niet uitdrukken, dat het verschil van leeftijd zoo gering was. Want, behalve dat dadelijk daarop gesproken wordt van "de oudste" en "de jongste," is dat verschil in leeftijd van eenig belang in 't verhaal. Want juist omdat hij de jongste is, krijgt SAKENDHER de hoofdrol; vgl. aant. 20.

Op aant. 20; mij dunkt dat de voorkeur, die in de Javaansche volksverhalen aan de jongere leden des geslachts, bijna zonder uitzondering, wordt toegekend, niet als eene romantische opsiering te beschouwen is, op zijn hoogst als eene afgesletene navolging van zoo iets uit heel ouden tijd. Want, behalve dat het bijna zonder uitzondering plaats heeft en dus alle kracht van opsiering verliest, schijnen de schrijvers zelve er ook geen gewicht aan te hechten: in dit verhaal bijv. wordt heel eenvoudig verteld, dat de jongere broeder van den koopman KAWIT PAROE koning van Spanje was. Ik zou geneigd zijn te meenen, dat, in ouden tijd, de voorkeur niet aan de eerstgeborenen, maar aan jongeren werd gegeven.

Op aant. 34; ofschoon ik volkomen erken, dat in den Javaanschen stijl praegnante volzinnen niet zeldzaam zijn, behoort daartoe, naar mijn inzien, niet die in pd. 244; zie boven mijne opmerking bij de vertaling van die plaats; even min die in pd. 537, waar [illegible] volstrekt niet behoeft tweemaal gedacht te worden: in de vertaling is juist uitgedrukt wat de Javaansche tekst heeft: — de volzin in pd. 169 zou meer kunnen schijnen tot de praegnante te behooren, ofschoon het mij voorkomt, dat de schrijver wel vergeten kan zijn, dat hij met [illegible] begonnen is; of, zoo dit niet het geval is, dan toch wel de apodosis kan doen aanvangen met [illegible] omdat geen ander woord hem kon dienen bij het bepaalde getal lettergrepen: — de aan rijm en aantal van sijlben gebonden dichter is niet altijd zoo keurig in spraakkunst: — in pd. 435 is, geloof ik, de uitdrukking wel volledig en aldus te vertalen: "wat denkt gij toch? al zijn wij maar berglieden en met ons tweeën, zonder gevolg; als gij den baas wilt spelen, gewis het zal niet gelukken."

Op aant. 62; over de, in deze aanteekening besprokene, soort van uitdrukkingen, zal ik later, bij eene andere gelegenheid, mijn gevoelen mededeelen: thans zij het genoeg, dat mij de opvatting van deze plaats, die wij blz. 137, r. 1 en 2 vinden, de beste voorkomt.

Op het bijvoegsel bij het Woordenboek:

[Javaans schrift] dit ware beter op de [Javaans schrift] vlg. [Javaans schrift]

[Javaans schrift] — [Javaans schrift] beteekent niet juist: "in ruil nemen", maar: *voor iets* in ruil geven"; het eerste object is de zaak die men krijgt, en zoo pd. 647: "ik werd verkocht aan uw vader, die *voor mij* drie stukken geschut aan den Pangeran van Djåkartå *in ruil gaf.*"

[Javaans schrift] - - - - - gedaante hebben, lees: gedaante hebbend.

[Javaans schrift] — — [Javaans schrift] beteekent niet: "zich gebrek aan iets opleggen, zich van iets onthouden", maar: te weinig aan iets geven, op te kleine schaal iets doen; zoo: te weinig eten of slapen.

[Javaans schrift] — — [Javaans schrift] de heer STUART kan zich niet vereenigen met de vertaling: "ongeveer, ten naasten bij", daarvoor in B. W. J. Z. gegeven, en misschien ook is die verklaring in sommige zinnen bezwaarlijk aan te nemen: of echter de opvatting van den heer STUART beter zij, zou ik niet durven zeggen: 't ware zeker wenschelijk meer voorbeelden bij elkander te hebben en dan ook eenige in Ngoko: W. J. Z. bl. 191, r. 11, vindt men [Javaans schrift] hetgeen misschien tegen de opvatting van den heer STUART strijdt, daar toch [Javaans schrift], in den zin van *wegens*, K. N. is.

[Javaans schrift] - - - z. v. a. [Javaans schrift] lees: [Javaans schrift]

[Javaans schrift] zie mijne opmerking bij de vertaling van pd. 227.

[Javaans schrift] bij vergissing wordt hier DJOEROE MARTANI, vader van SENÅPATI genoemd, vgl. aant. 88.

[Javaans schrift] - - - - - - - - - [Javaans schrift] lees: [Javaans schrift]

[Javaans schrift] - - - - - - - [Javaans schrift] lees: [Javaans schrift]

[Javaans schrift] - - - [Javaans schrift] is niet een *wederkeerige vorm*, maar een *collectief naamwoord;* vgl. ROORDA *Javaansche Spraakkunst*, prg. 208—211; evenzoo [Javaans schrift] zie [Javaans schrift]

[Javaans schrift] — — men leze hier beide malen voor "*imperatief*": jussief: — over de sterk ontkennende zinnen, waarvan hier sprake is, gevormd door [Javaans schrift] met volgend [Javaans schrift] vergelijke men het bijvoegsel op het Woordenb. bij de *Anecdoten en Verhalen*, bij het woord [Javaans schrift]

[Javaans schrift] zie [Javaans schrift] lees: [Javaans schrift]

[Javaans schrift] [Javaans schrift] lees: [Javaans schrift] zie verder bij [Javaans schrift]

Boven heb ik een paar malen gesproken van een handschrift van den *Baron Sakendher*, voorhanden op de Bibliotheek der Koninklijke Akademie te Delft. Het is aldaar bekend onder *Nederl. Kolonien, Handschriften, B. n°.* 15. Het bevat 232 bladzijden en is op Hollandsch papier geschreven, met een gelijke hand, maar vrij vol fouten. Het is blijkbaar van hetzelfde handschrift afstammende, als hetgeen de heer STUART gebruikt heeft, maar levert toch sommige verschillende lezingen op, die ik hier laat volgen.

Pådå	2	voor	[illegible]	heeft het handschrift	[illegible]
,,	8	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	20	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	24	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	25	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	25	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	28	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	32	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	36	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	37	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	44	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	49	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	49	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	65	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	73	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	81	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	84	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	87	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	89	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	105	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	118	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	124	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	132	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	133	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	144	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	157	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	159	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	160	,,	[illegible]	,,	[illegible]

Pådå	162	voor	[illegible]	heeft het handschrift	[illegible]
,,	163	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	168	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	169	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	174	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	195	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	196	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	206	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	209	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	219	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	219	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	223	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	223	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	247	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	251	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	271	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	277	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	282	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	283	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	291	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	295	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	298	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	312	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	321	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	328	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	332	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	338	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	339	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	350	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	353	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	360	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	376	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	389	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	399	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	400	,,	[illegible]	,,	[illegible]

Pådå	403	voor	[illegible]	heeft het handschrift	[illegible]
,,	405	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	405	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	406	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	416	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	419	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	424	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	428	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	428	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	435	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	443	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	460	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	487	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	498	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	501	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	508	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	510	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	514	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	516	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	549	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	556	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	556	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	563	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	564	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	574	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	575	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	576	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	599	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	602	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	613	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	644	,,	[illegible]	,,	[illegible]
,,	680	,,	[illegible]	,,	[illegible]

Het kan schijnen, dat ik, bij de opgave dezer verschillende lezingen, menige had kunnen weglaten. Ik stem zulks volkomen toe: maar ik had daarbij het

doel, hen, die zich beginnen te oefenen in het lezen van handschriften, te doen zien welk verschil niet alleen, maar ook hoedanige fouten, zij zullen ontmoeten. Bedrieg ik mij niet, dan is dit geschikt, om hen op den weg te helpen tot eene goede keus bij verschil van lezing en tot verbetering van misstellingen; met andere woorden, kan dit hun een hulpmiddel zijn tot goede kritiek. Op enkele plaatsen is misschien de lezing van het handschrift te verkiezen.

En zoo sta ik dan aan het einde van den arbeid, dien ik mij voorgesteld had. — Mogt het iemand verwonderen, dat ik een belangrijk gedeelte van het door den heer STUART geleverde, dat namelijk wat geschiedenis betreft, onaangeroerd gelaten heb, dan verwijs ik naar het boven gezegde, dat eene benuttiging daarvan meer behoort bij eene opzettelijke behandeling van de Javaansche geschiedenis. — De lezing van den *Baron Sakendher*, zoo als die door den heer STUART is uitgegeven, was mij een regt genoegen. Zoo ik in dit Verslag aanmerkingen maakte, het was voorzeker niet om de waarde van zijn werk te verminderen, maar integendeel om, zoo zulks mij mogelijk was, die te vermeerderen, door, waar ik meende vergissingen te ontmoeten, daarop te wijzen, en zóó zijn arbeid nog meer dienstig te maken voor het doel, dat hij er zich mede voorstelde. Zoo ik ergens iets verbeterd heb, schrijve men zulks voornamelijk daaraan toe, dat ik eenige jaren later dan de heer STUART het onderwijs van den Hoogleeraar T. ROORDA genoot. Wie bekend is met de wijze van taalbeoefenen van dien Geleerde zal begrijpen, welke vorderingen zijne kennis van de Javaansche taal in dien tijd heeft gemaakt, waarvan de gevolgen voor zijne leerlingen niet konden uitblijven. Ook nog met betrekking tot dezen mijnen arbeid, ben ik hem voor enkele opmerkingen dank verschuldigd. Ook van den heer STUART zelven heb ik veel geleerd, door de lezing van den *Baron Sakendher*, zoo als die door hem is uitgegeven. Moge hij voortgaan mij en vele anderen door zijne kennis voor te lichten!

DELFT, 1853. J. J. B. GAAL.